

RECENZJE

Roman Katsman and Maxim D. Shrayer (eds.), *STUDIES IN THE HISTORY OF RUSSIAN-ISRAELI LITERATURE*, Boston: Academic Studies Press 2023, 432 pp.
Роман Кацман, Максим Д. Шраер (ред.), *ОЧЕРКИ ПО ИСТОРИИ РУССКО-ИЗРАИЛЬСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ*, Boston: Academic Studies Press 2023, 432 с.

Monografia wydana w dwóch wersjach językowych, po angielsku i po rosyjsku, jest efektem pracy grupy badaczy, zajmujących się – mało jak dotąd opisaną – literaturą rosyjsko-izraelską. Niektórzy z nich związani są z tą tematyką od wielu lat, inni interesują się nią od niedawna lub sporadycznie. Jedni koncentrują się na wąskich zagadnieniach, drudzy budują szerokie uogólnienia, a jeszcze inni dążą do sklasyfikowania i uporządkowania rozproszonego materiału. Każdy konstruuje wywód na wypracowanych przez siebie podstawach teoretycznych i ideologicznych, wykorzystując narzędzia zgodne z własnymi upodobaniami i przyzwyczajeniami. Badacze poruszają się we wciąż nieodkrytej przestrzeni, co jest ogromną wartością, ale jednocześnie sporym utrudnieniem. Baza naukowa dotycząca literatury rosyjsko-izraelskiej pozostaje skromna i roi się od błędnych, albo sprzecznych informacji. Wcześniejszych prac istnieje niewiele, mnóstwo książek i materiałów jest niedostępnych lub zagubionych. Tym cenniejszym jawi się trud podjęty przez autorów monografii, którzy stworzyli dzieło w jakimś sensie fundamentalne.

Książka stanowi zbiór artykułów prezentujących sto lat rosyjskojęzycznej literatury na Ziemi Izraela, włączając w to czas przedpaństwowy, czyli sprzed powstania Państwa Izrael w 1948 roku. Część opracowań poświęcona jest charakterystyce procesu literackiego i działalności jego uczestników, inne analizują konkretne gatunki i tendencje. Artykuły śledzą rozwój rosyjsko-izraelskiej prozy, poezji i dramatu, rozmaitych fal awangardy oraz myśli literacko-krytycznej.

Monografię otwiera rozdział autorstwa Vladimira Khazana, traktujący o rosyjskojęzycznej literaturze w Erec Izrael w czasach Mandatu Brytyjskiego. Autorzy wówczas,

pod presją okoliczności, porzucali język galutu na rzecz hebrajskiego, ale wielu z nich wykazywało tendencję odwrotną, czyniąc język rosyjski równoległym, a w niektórych przypadkach wiodącym językiem własnej twórczości. Ich utwory tworzą tzw. tekst palestyński, zjawisko szerokie i poliwalentne, definiowane przez Khazana jako wieloaspektowa refleksja o palestyńskiej rzeczywistości, dokonana przez osoby, które stale lub przynajmniej czasowo były z nią związane. Jeśli proces literacki rozumiemy jako uformowany i zorganizowany ruch świadomości literackiej i społecznej, który odzwierciedla się w indywidualnej myśli artystycznej, to tekst palestyński tych kryteriów nie spełniał. Składały się nań utwory niejednorodne, prezentujące szerokie spektrum tematyczne, z mocno wyeksponowanym motywem żydowskim, zawsze jednak odzwierciedlające złożoną tożsamość osób repatriujących się wówczas do Palestyny. Khazan skrupulatnie porządkuje twórców tekstu palestyńskiego. Przywołuje nazwiska autorów dotąd słabo zbadanych, albo zupełnie nieznanymi, jak Izaak Cetlin, Levi Yitzchak Schneerson, Abraham Stern, Abraham Wysocki, Lejb Jaffe, Mart Egart czy Leonid Grebniow.

Jedną z cech tekstu palestyńskiego jest jego całkowite lub częściowe wyeliminowanie z przestrzeni społecznej i przekształcenie w atrybut archiwalny, zamkniętą strukturę, jakby „rzecz samą w sobie”. Khazan udowadnia, że dla współczesnego badacza zasoby archiwów, zwłaszcza materiały prywatne autorów, są nie do przecenienia, gdyż pozwalają uchwycić wymykający się oficjalnym źródłom obraz twórców i ich czasów, obraz, który do późniejszych pokoleń często dociera w formie niekształconej, a bywa, że nie dociera wcale.

Zwycięstwo Izraela w tzw. wojnie sześciodniowej w 1967 roku – z jednej strony i wzrost antysemityzmu w życiu państwowym oraz społecznym Związku Sowieckiego – z drugiej, na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych doprowadziły do wzrostu narodowej samoświadomości Żydów zamieszkałych w ZSRR oraz zintensyfikowania ich walki o prawo do repatriacji do Izraela. Naciski wywierane na rząd, przy wsparciu społeczności międzynarodowej, zmusiły ZSRR do umożliwienia im opuszczenia kraju. Od 1970 do 1988 roku około 165 tysięcy osób repatriowało się do Izraela, a wśród nich wielu literatów. Ich przyjazd zdecydowanie rozszerzył istniejącą w Izraelu od lat dwudziestych przestrzeń literatury rosyjskojęzycznej i nadał jej nową kulturę oraz intelektualną siłę. Zaistnienie literatury rosyjsko-izraelskiej, postrzeganej już w aspekcie procesu literackiego, legitymizował, zarówno na poziomie organizacyjnym, koordynacyjnym, jak i deklaracyjnym, zarejestrowany w 1973 roku, Związek Pisarzy Rosyjskojęzycznych w Izraelu. Repatriacja dużej liczby rosyjskojęzycznych publicystów i redaktorów w latach siedemdziesiątych spowodowała, że gwałtownie wzrosła też liczba publikowanych w języku rosyjskim czasopism i wydawnictw.

Temu okresowi w życiu literackim „rosyjskiego Izraela” poświęcony został w monografii rozdział Aleksieja Surina. Badacz prezentuje faktografię dotyczącą czasopiśmiennictwa w Izraelu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, a także opisuje twórczość prozaików reprezentatywnych dla ówczesnej literatury rosyjsko-izraelskiej. Przejrzysta, usystematyzowana lista autorów jest długa, prezentowani są między innymi Efrem Baukh, Nina Voronel', David Markish, Eli Luksemburg, Pavel Goldshtein, Iuliia Shmukler, Zinovy Zinik i Svetlana Shenbrunn.

Koniec lat osiemdziesiątych i początek dziewięćdziesiątych stanowi przełomowy okres w historii literatury rosyjsko-izraelskiej. Zlikwidowanie ograniczeń dotyczących repatriacji ze Związku Radzieckiego, a później jego rozpad, zmieniły nie tylko geopolityczną mapę świata, ale także charakter rosyjskojęzycznej literatury w Izraelu. Nowa literatura rosyjsko-izraelska oderwała się od korzeni literatury rosyjsko-żydowskiej i odcięła się od emigracyjnej mentalności. Z końcem lat dziewięćdziesiątych ugruntowała się i umocniła swoje poczucie tożsamości na tyle, że prozę alii lat dziewięćdziesiątych należy już traktować jako zdecydowanie odrębną jakość. O literaturze lat 1990-2000 pisze w monografii Roman Katsman. Zwraca on uwagę na kluczowy w jego przekonaniu czynnik, determinujący charakter rosyjsko-izraelskiego procesu literackiego na przełomie wieków. Twierdzi mianowicie, że przestrzenią, w której ów proces się formował była społeczność tzw. emergentna, składająca się z nieokreślonego zbioru różnorodnych elementów i sił o różnych kierunkach działania¹. Emergentna społeczność nie stanowi zwartej grupy, dlatego nie można tu mówić o tożsamości grupowej. Przynależność do żydowskiej większości w wielu przypadkach nie jest równoznaczna z jednością kulturową i mentalnościową oraz zgodnością interesów i praktyk, zaś trwałość wielu podejmowanych inicjatyw warunkowana jest różnymi względami, w tym politycznymi. To społeczność nie twórców postrzeganych *en bloc*, ale pojedynczych wypowiedzi, utworów i procesów, a mechanizm tworzenia literatury rosyjsko-izraelskiej nie stanowi prostego sumowania wyznaczników literatury rosyjskiej i izraelskiej. Tę twórczą różnorodność literatury rosyjsko-izraelskiej, reprezentującej niezależny od innych literatur symboliczny i kulturowy kapitał, Katsman pokazuje na przykładach prozy m. in. Diny Rubiny, Davida Markisha, Aleksandra Karabchievskiego, Leonida Levinzona, Dennisa Soboleva, Mikhaïla Judsona, Nauma Vaimana, Elizavety Mikhailichenko i Yuria Nesisa czy Nekody Singera.

Prezentację rosyjsko-izraelskiej prozy XXI wieku odnajdujemy w kolejnym rozdziale, autorstwa Eleny Promishlianski. W latach 2010-2020 rosyjskojęzyczna literatura w Izraelu przeżywa jeden z barwniejszych okresów w swojej historii, odróżniając twórczość przedstawicieli ostatniej fali repatriacji od poprzednich. Wielość pisarskich osobowości, różnorodność tematyczna, nieustanne poszukiwanie nowych form wyrazu i otwartość na literackie eksperymenty czynią tę literaturę jednym z bardziej interesujących oraz wieloznacznych zjawisk w izraelskiej i post-sowieckiej kulturze. Literatura ta reaguje na lokalne i globalne wydarzenia historyczne i kulturowe, ale jednocześnie wykazuje przywiązanie do tradycji i dbałość o budowanie własnej tożsamości. Promishlianski przywołuje twórców młodego pokolenia, m.in. Viktorię Roytman, Viktorię Reicher i Keren Klimovski.

¹ Katsman pisze również o tym w: P. Кацман, *Неуловимая реальность. Сто лет русско-израильской литературы (1920-2020)*, Academic Studies Press–BiblioRossica, Boston–St. Petersburg 2020, s. 336, a także w: R. Katsman, *Русско-израильская литература как эмерджентное сообщество*, «Артикль» 2021, № 48 (16), [в:] https://sunround.com/article/?page_id=2994 (10.08.2023).

Reasumując, monografia jest w moim przekonaniu pozycją fundamentalną dla badań literatury rosyjsko-izraelskiej. Dzieje się tak z kilku względów. Po pierwsze – w sposób całościowy podejmuje zagadnienia, które jak dotąd przez badaczy traktowane były marginalnie i wybiórczo. Opracowania, które okazjonalnie się pojawiały są rozproszone i dotyczą aspektów wyselekcjonowanych, dotyczących pojedynczych pisarzy i utworów. Po drugie – prezentuje literaturę rosyjsko-izraelską nie „punktowo”, ale jako dynamiczny proces, poczynając od początków jego formowania, poprzez przybierającą formę sinusoidy linię rozwoju, po stan obecny. Po trzecie – autorzy monografii proces literacki sytuują w szerokim kontekście historycznym i politycznym. Jest to wielka wartość, jako że każdy proces literacki, a zwłaszcza ten, nie rozwija się w próżni, ale wpisuje się w przestrzeń rozmaitych uwarunkowań i jest nimi determinowany. Po czwarte wreszcie – monografia stanowi solidny, usystematyzowany, chronologiczny, wieloaspektowy opis zjawisk, zawierający setki dat, nazwisk i faktów. Prezentuje rzetelne biografie twórców, wskazujące na miejsce ich dorobku w procesie literackim i uwzględniające istotne elementy poetyki ich dzieł. Dodajmy do tego klarowność wywodu, odhermetyzowany język oraz indeks rzeczowy, i uzyskamy solidną encyklopedią wiedzy o literackim i pozaliterackim „rosyjskim Izraelu”.

Mirosława Michalska-Suchanek
Uniwersytet Śląski